

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

העוסק במצוה
פטור מן המצוה

- תטו -

נמסר בש"ק פ' בהעלותך ה'תשע"ה

בש"ק פרשת שלח יאזחר השיעור ויחל אי"ה בשעה 5:50 אחה"צ באולם "אהל שרה" ויהיה בענין:

בגדרי הפרשת חלה

מנחה בשעה 5:30.

השיעור יאמר לעילוי נשמת הרב קלמן זאב לוי"ד, שהיה ממשתתפי השיעור.

בברכת התורה

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמותי עיצוב גרפי": timnal@zahav.net.il

עוסק במצוה פטור מן המצוה

ומצינו גם לנתיבות המשפט (עב סקי"ט) שנקט כסברא זו, דדוקא העוסק במצוה המוטלת עליו כחייב - פטור מן המצוה, אבל לא במצוה שאינו חייב בה ויכול ליטול עליה שכו, וכגון גבאי צדקה השומרים על ממון, אינם נפטרים מליתן פרוטה לעני באותה שעה, הואיל ואין הגבאות חובה עליהם ויכולים ליטול עליה שכו, דנהי דנתינת צדקה חובה היא אבל גבאות לא, שאם כן היו כל ישראל גבאי צדקה. ובאמרי בינה (או"ח יג) השיג עליו מדברי התוס' בשבועות (מב ד"ה שומר חנם), וגם הוכיח מהא דכותבי ספרים ותגריהם שפטורים מן המצוה אעפ"י שאין זו חובה על כל איש ישראל להיות סופר או תגר סת"ם. [גם יש לדון דגבאי צדקה חמיר טפי שהרי הציבור מחוייב להעמיד לו גבאי צדקה, וא"כ הגם שאינה חובה המוטלת על כל אחד, אבל סו"ס מצוה שבחובה היא]. אכן, לפי סברת המשכנ"י דין זה שנוי בפלוגתא בין התנאים, והרמב"ם נקט לחייב.

ולהלך תתבאר שיטת הרמב"ם בכללות ענין עוסק במצוה, וממילא תתיישב השמטתו זו, בלא צורך להיזקק לסברת המשכנ"י.

[הפסקה מתלמוד תורה לעשיית מצוות]

ב כתב הרמב"ם בהלכות אישות (טו,ב) 'האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ואימתי האיש נתחייב במצוה זו מבין שבע עשרה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות בעבור אשתו ויבטל מן התורה הרי זה מותר להתאחר - שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה'. וכבר עמדו על דבריו הנראים תמוהים לכאורה, הלא נראה דאדרבה, תלמוד תורה היא המצוה היחידה שאין אמור בה הך דינא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכדאמרין בשבת (יא). חברים שהיו עוסקין בתורה - מפסיקין לקריאת שמע [ורק לתפילה אין מפסיקין כגון רשב"י וחבריו שתורתן אומנותן. ע"ש]. ואמרו (במו"ק ט). כתיב 'קרה היא מפנינים וכל חפצך לא ישוו בה' - הא חפצי שמים ישוו בה. וכתוב 'כל חפצים לא ישוו בה' - אפילו חפצי שמים. - כאן

ב לכאורה טעם זה שייך גם בסופרים ותגרים, וכמו שמנו (בסנהדרין יז) בין כל חיובי העיר, גבאי צדקה ולבלר. ומסתבר גם שבמקום שאין איש היודע לכתוב או שאין אחר המתעסק בכך - חובה מוטלת על היודע, לכתוב ולספק סת"ם לכל הצריך מדין ערבות. וממילא ל"ק על הנתיבות מכותבי ספרים דהא לפי מה שפירש הרמ"א (לח) מיירי כשצריכים להם עתה וכגון שהולך למדה"י וכד' (ע' במשנ"ב בשם הלבוש), והרי בכגון זה חיובא הוא דרמי עליה מדין ערבות. ובלא"ה נראה לקיים דברי הנתיבות מטעם אחר [יתכן שכן כוונתו], שאין שייך בזה טעמא דרב יוסף אעפ"י שבאמת נפטר מליתן פרוטה לעני. דכיון שאינו חייב להיות גבאי בחנם ויכול ליטול שכו, הרי רווח הפרוטה שפטור מליתנה אינה מחשבתו ש"ש שהרי יכול היה להרויח באותה שעה כמה וכמה פרוטות בהרווחה אחרת או בנטילת שכו על השמירה אלא שלא חפץ בזה, וא"כ חסכון הפרוטה לעני אינה מחשבתו שמקבל תנאה מהמפקיד. ורק כשמחוייב בדבר מצות התורה ומרויח הפרוטה נחשב שמקבל שכו.

וראיה לסברא זו, שהרי להאמ"ב שנופטר אפילו במצוה קיומית, יצא שכל שומר חנם יש לו הנאת פרוטה כי בשעת התעסקותו עם הפקדון הוא עוסק במצות גמילות חסדים שעושה טובה לחברו. ואעפ"י כ' לא נעשה משום כך לש"ש, והיינו מפני שאינו נחשב כנהנה משום אותה פרוטה, דאילו בעי הלא היה יכול להימנע או להשתכר, הלכך לא קיבל תנאה של כלום מהמפקיד. ועיקר סברא זו נמצאת בנתיבות עצמו שם סקי"ז [ועריטב"א ב"מ פב: שהקשה מכל שומר דליהו"ש ש"ש משום פרוטה דרב יוסף, ותיירך דאנן סהדי דלא נחת אלא להיות ש"ח].

[כותבי סת"ם ותגריהן פטורים מן המצוה; השמטת הרמב"ם; העוסק במצוה קיומית]

א 'ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם' וגו'. תניא (בסוכה כה) אותם אנשים מי היו - נושאי ארונו של יוסף היו. דברי רבי יוסי הגלילי. רבי עקיבא אומר מישאל ואלצפן היו שהיו עוסקין בנדב ואביהוא. ר' יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף היו כבר היו יכולין ליטרה, אם מישאל ואלצפן היו יכולין היו ליטרה, אלא עוסקין במת מצוה היו (כלומר שנתעסקו בקרוביהן שמתו. ערש"י) שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח. ועוד למדו שם בברייתא אחרת מ'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך' פרט לעוסק במצוה. והצריכו בגמרא את שתי הילפותות, דאי מחדא לא ידעינן אלא דלא מטא זמן חיובא, ואי מאידך הו"א דוקא במצוה שאין בה כרת. יעו"ש.

ובהמשך הסוגיא (כו). תניא א"ר חנניא בן עקיבא כותבי ספרים תפילין ומזוזות הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקין במלאכת שמים, לאתויי מוכרי תכלת, פטורין מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה - לקיים דברי ר' יוסי הגלילי שהיה ריה"ג אומר העוסק במצוה פטור מן המצוה. והכוונה לדברי ריה"ג דלעיל שאותם אנשים נושאי ארונו של יוסף היו.

והנה הלכה זו דכותבי ספרים וכו' הובאה בטשו"ע (או"ח לח) אבל הרמב"ם השמיטה, ועמד על כך הבית-יוסף שם. ובשו"ת משכנות יעקב (נד) פירש עפ"י מה שדקדק לשון הברייתא 'לקיים דברי רבי יוסי הגלילי' וכו' והלא כמה וכמה תנאים אמרו כן ומדוע נקטו רק דברי ריה"ג. ופירש שריה"ג מוסיף על שאר תנאים דלדבריו אפילו עוסק במצוה שאינו חייב לעשותה - פטור מן המצוה, כגון נושאי ארונו של יוסף שלא היו חייבים להתעסק עמו באותה שעה, שהרי זה כמה חדשים היו חונים ולא נסעו, וכפי שהקשה ר' יצחק 'אם נושאי ארונו של יוסף היו, יכולים היו ליטרה' - וסבר ריה"ג שהואיל וסוף סוף הם מקיימים מצוה בשמירה והתעסקות עם המת לכבודו הגם שאינם חייבים בכך, פטורים מן המצוה. ולפי דבריו הוא הדין לסופרי סת"ם ותגריהם שהם מתעסקים במצוה קיומית אבל לא במצוה חיובית, שהרי אם ירצו אינם חייבים לכתוב ולסחור - פטורים, אבל לשאר תנאים סופרים ותגרים חייבים, והרמב"ם פסק כר' יצחק (ע' הל' ק"פ ו,ב) שאין פטור אלא העוסק במצוה המוטלת עליו בחיוב, אבל לא בקיום מצוה שאינה חיובית. על כן השמיט פטור דכותבי סת"ם וסובר להלכה שחייבים במצוות*.

א אך פשטא דמלתא 'ריה"ג' ותנאים שעמו קאמרו. גם נראה רחוק להמציא מחלוקת לדינא בין התנאים בזמן שהגמרא סתמה, והרי לשון 'יכולין היו ליטרה' לא משמע שלא היה להם להתעסק בארון, אלא שהיו יכולים ליטרה מטומאה ישנה ולא נטהרו, ובהלשון שהקשה ר' יצחק על רע"ק שאמר מישאל ואלצפן היו, ושם לא נטמאו מחדש אלא שלא נטהרו. גם הרמב"ם סתם (ק"ש ד,ג) שהמשמר את המת פטור, ולא חילק בין שמירת חיוב לשמירה של קיום בלא חיוב, ופשטא דמלתא כל שאין צריך לשמרו אין בזה קיום מצוה. וכן מוכח בברכות יח. היו באים בספינה עם המת, אם אין חוששים לעכברים מניחו בוית זו ומתפללין שניהם בוית אחרת, ומוסכם הוא בפוסקים - הרי שבאופן שאינו צריך שמירה אין כאן דינא ד'עוסק במצוה'. כן היה נראה לולא דברי המשכנ"י.

חלה השבועה, כי השבועה מחייבתו לקרוא אותו הפרק גם אם הוא טרוד ונחוץ. וכיוון בזה האו"ש לתירוץ האחד בריטב"א שם. [והר"ן תירץ באופן אחר, דמ"מ אין זה חיוב מפורש בתורה ושבועה חלה עליו].

[איחור הנישואין לעוסק בתורה; מהלך הגרא"ו]

ולפי זה פירש הגרא"ו את דברי הרמב"ם, שלכך העוסק בתורה מותר לו להתאחר מלישא משום 'עוסק במצוה', וקל וחומר משאר מצוות שהעוסק בהן פטור מן המצוה - שהואיל ואינו מבטלה לגמרי אלא משתתה מלקיימה, הרי זה דומה למצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים שאינו מבטל מלימודו לצורך המצוה כמו שאמרו בגמרא מו"ק, והכי נמי כשיכול לקיימה בעצמו לאחר זמן, שהואיל ויכול לקיימה אחרי כן חשיב שכעת יש לו פנאי, ועל כן חלה עליו מצות ת"ת וממילא פטור מהמצוה משום מצות הלימוד שבדאי אינה גרועה משאר מצוות.

[באור דברי הרמב"ם בהלכות מגילה לפי זה]

ובכך יש לבאר גם כן דברי הרמב"ם ריש הלכות מגילה: 'מבטלים תלמוד תורה לשמוע מקרא מגילה, קל וחומר לשאר מצות של תורה שכולן נדחין מפני מקרא מגילה'. והקשה הגרא"ז (שם) הלא מבטלים ת"ת לכל המצוות [ומצות פרסומי ניסא לקרותה ברוב עם בכלל זה], וא"כ מאי קל וחומר איכא לשאר מצוות. אך לפי האמור מובן, כי בעצם מצות ת"ת גדולה מכל המצוות ואם מבטלים תורה כל שכן שראוי לבטל מצוה אחרת, אלא דבעלמא לא חלה מצות לימוד כשיש לו מצוה אחרת, אבל כאן שיכול לקרוא המגילה לאחר זמן והרי זמנו פנוי כעת, הרי מצד עיקר הדין לא היה לו להפסיק באמצע לימודו בשביל הקריאה אלא יסיים לימודו ויקרא לאחר מכן [וכמוש"כ התוס' בשבת גבי תפילה, שעל זה אמר ר"ז לר' ירמיה מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, הואיל ואין שעת התפילה עוברת], אלא דין מיוחד הוא במגילה שמפסיקים מתלמוד תורה כדי לקרותה עם הציבור בהגיע זמנה [וכמו שפירשו הראשונים הך מימרא], ואם כן קל וחומר לשאר מצוות הקלות מת"ת, צריך לדחותן כדי לקרוא עם הציבור בזמנה.

[הקשיים במהלך זה]

והנה אם כי עיקר הדברים נכונים ויציבים, אבל נראה שדחוק לפרש כן בכוונת הרמב"ם, שהרי לשון הרמב"ם היא 'הרי זה עובר ומבטל מצות עשה'. ומשמע שאין זה כשורה ומתאחר בעלמא אלא מבטל את המצוה בכך שאינו עוסק בפו"ר. וכן נקט מהרי"ט בתשובה (יו"ד מז) עפ"י הרמב"ם, לענין הנשבע שלא ישא אשה כמה שנים, דחשיב נשבע לבטל המצוה [ודלא כדעת הרשב"א בתשובה דלא חשיב לבטל המצוה כיון שיש לו שהות לקיימה לאחר זמן]. ואמנם הגרא"ו שם נטה מדברי המהרי"ט עפ"י הסברו זה בדברי הרמב"ם. ועוד קשה מהמשך לשון

במצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים כאן במצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים. ואם כן מהו זה שכתב הרמב"ם שהעוסק בתורה פטור מן המצוה, וקל וחומר משאר מצוות, הלא אדרבה בשאר מצוות דוקא הוא דפטרינן ולא בתלמוד תורה.

ופירש הגרא"ו (בהוספות שבסוף קובץ הערות, א), וכעיקר דבריו כתב גם כן בקהלות יעקב (ברכות טו), דהנה אמרו בירושלמי (שבת א.ב. הוזכר בתוס' מו"ק שם) הטעם שהעוסק בתורה אינו נפטר מעשיית מצוות, מפני שהלומד ע"מ שלא לעשות נוח לו שלא נברא. וצריך באור, הלא תלמוד תורה היא הגדולה שבמצוות ושקולה כנגד כולן, ומדוע כשלומד ועי"כ בטל ממצוה אחרת נחשב 'שלא ע"מ לעשות' הלא זו גופא 'עשייה' היא. אלא גדר הדברים הוא - כתבו - שהואיל ומצות ת"ת אין לה זמן קצוב והיא מקיפה את כל חיי האדם, יום ולילה, הרי שמעיקרא כך גדרה ומצוותה להגות בתורה בכל זמן פנוי שיש לו לאדם, וכשנצרך להתעסק באכילה ושתייה ושאר עניני דרך ארץ הנצרכים לו צורך אמיתי לגופו ונפשו, אינו נחשב מבטל ממצות ת"ת מפני אונס, אלא מעיקרא אין עליו חובה באותו הזמן, כי חיובה חל רק בזמן הפנוי [כמובן שצרכי האדם משתנים אצל כל אדם ואדם לפי חזקת מזגו ולפי טוהר נפשו וכו'], כי אינו דומה בחיוב ת"ת האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הו"ז ונקשרה בעבודת אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים - כלשון האור-שמח ה' ת"ת]. על כן כשמוטלת על האדם מצוה לעשותה, הלא ודאי חפצי שמים לא נגרעו מחפצי הרשות שלו, והרי באותה שעה אינו מופנה כי צריך להתעסק במצוה הלכך לא חל עליו מעיקרא חיוב ת"ת. וזה הטעם שצריך להפסיק מלימודו לצורך עשיית מצוה.

ובזה פירשו (אור שמח שם) דברי הגמרא בנדרים (ח). אמר רב גידל אמר רב האומר אשכים ואשנה פרק זה אשנה מסכתא זו - נדר גדול נדר לאלקי ישראל. והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא ואין שבועה חלה על שבועה.. הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית משום הכי חייל שבועה עליה. והקשה הר"ן הלא כל אדם חייב ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרינן 'ושננתם' שיהו דברי תורה מחודדין בפיך וכו'. וכן הקשה הריטב"א, הלא כתיב 'והגית בו יומם ולילה' [הר"ן הקשה מצד חיוב ידיעת התורה, והריטב"א הקשה מצד מצות ההגיה והעסק בתורה, ושני חיובים המה, כפי שהעמידו באורך הגר"ז בהל' ת"ת והגרי"ס ב'אור ישראל' (כו)] - אלא שמצד מצות ת"ת, אם יהא טרוד בפרנסתו אינו חייב ללמוד כל היום, ויוצא בקריאת שמע שחרית וערבית וכדאמרינן במנחות (צט): דבהכי קיים 'לא ימוש' [ומבואר ברמב"ם דלאו דוקא בקריאת שמע, אלא כל שקובע עצמו ללמוד ביום ובלילה קיים לא ימוש], אבל בפחות מכן לא סגי, שזהו שיעור החיוב הפחות ביותר המוטל על כל איש ואיש, אף למי שטרוד בצרכיו. ועל כן

ג ע"ע אבן האזל הל' מלכים, ובבאורי אגדות להגרא"ו שבסוף קובץ הערות, סי' יא.

ד וא"ת סוף סוף מצוה קיומית איכא כשלומד בזמן שאינו פנוי ולמה לא ייפטר מן המצוה (לדעת האמ"ב שהעוסק במצוה קיומית נפטר ממצוה חיובית). ו"ל שכלפי זה מהני הסברא דהתורה ניתנה ע"מ לעשות כלומר לקיים את כל חיוביו, והרי במצות ת"ת אינו מחויב עתה ואילו בשאר מצוות מחויב, הלכך צריך להפסיק. ואכן למצוה שאינה חיוב אינו מפסיק, וכדאמרינן במו"ק גבי מצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים. ויש לפרש בסברא זו מוש"כ הר"ן ב"ה (זו) לצד בפירוש דברי המכלתא, שהקורא בתורה פטור מתפילין משום עוסק במצוה פטור מן המצוה. וי"ל שנקט שגם התפילין גדר חיובן הוא בזמן הפנוי ממצוה אחרת [שהרי גם הן אין להן זמן מוגבל], ועל כן אין להפסיק מהלימוד לצורך הנחתן, שהרי עוסק במצות ת"ת ואין התפילין חיוב עליו כעת.

ה ואינו חולק על עיקר סברת הריטב"א אלא י"ל שנקט דודאי מיירי רב גידל גם באדם שיש לו פנאי בכל משך היום לשנות פרק אחד עכ"פ [אלא שמ"מ נראה שחלה שבועתו על ההשכמה, דבלא השבועה לא היה מחוייב לשנות בהשכמה דוקא]. והריטב"א תירץ תירוץ נוסף והסכים עמו: לפי שאינו מחוייב ללמוד פרק מסוים ביום זה, ועל כך אינו מושבע ועומד. ונפ"מ שלפ"ז אם נשבע שלא ללמוד פרק זה ביום מסוים, אינו נשבע לבטל המצוה וחייב קרבן (וכ"כ התוס'). ואילו לתירוץ הראשון [וכן לתירוץ הר"ן]. עתורא ח"מ כד לך כד נראה דהוי כמבטל מצוה.

ו גם לשון 'עוסק במצוה פטור מן המצוה' בכ"מ משמע שפטור לגמרי, גם אם לא התקיים המצוה לאחר מכן (כן דחה הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב נג) את דברי השואל שרצה לפרש ברמב"ם כנ"ל).

משימוש ת"ח קאמר, דגדול שימושה יותר מלימודה. ושימוש ת"ח היינו הבנת טעמי המשנה, והוא ה'גמרא' התלוי בסברא, שהיו מתאספים ועוסקים יחד בנתינת טעמי המשנה כמו שפרש"י בכ"מ. הוי אומר, כאשר אדם בתחילת דרכו בתורה הולך לרב כדי להעמידו על הבנת התורה ודרכי לימודה, הרי הוא בגדר 'עוסק במצוה' ופטור מן המצוה, ואינו דומה לביטול נקודתי מעסק התורה בזמן מסויים בשביל המצוה^ט. ומטעם זה התלמידים הבאים לרבם בשבת הרגל הנם בגדר 'שלוחי מצוה' כמבואר בסוגיא בסוכה וברש"י.

ומפורש הדבר בתשובת מהר"ח או"ז (קפג) 'וכפי זה, בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצוות כל זמן שהם בבית רבם'. וע"ש שדן על ברכת המצוות באותם בחורים, וצדד שלפי מה שאנו נוקטים כרבנו תם שהנשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן, הוא הדין לבחורים בבית רבן רשאים לברך אעפ"י שאינם מחויבים. [ובתוך דבריו שם נראה שבא ליישב דקדוק בפשט - שעמד בו הפנ"י (בסוכה כה) - מדוע משמיענו התנא דין שלוחי מצוה גבי סוכה ולא השמיענו זאת עד עתה בשאר מצוות. והיינו משום שאם יוצא מביתו בתוך חג הסוכות הלא לכאורה נימא איפכא שהוא עוסק במצוות סוכה ואל לו להיבטל ממנה ולילך לדרשה - ואשמעינן התנא שהיציאה עצמה מביתו מותרת דהא ודאי לא גרע מהולכי דרכים ההולכים לעסקיהם, דתשבו כעין תדורו כתיב, והוא דין מסוים במצוות סוכה, ולאחר שיצא הרי נפטר גם בלילות מדינא דעוסק במצוה שהרי כבר עסוק בהליכתו ללמוד תורה, ודלא כשאר הולכים לסחורה ביום שחייבים בלילה].

וטעם הדבר יש לפרש עפ"י דברי רבותינו הנ"ל, שהואיל וגדר מצות הלימוד הוא בכל זמן פנוי שאינו עוסק בו בצרכי חייו, על כן אין מפסיק מהלימוד אלא באופן שהנידון העומד לפנינו הוא העסק במצוה מול הלימוד באותה שעה שעוסק במצוה או במכשיריה, אז אמרינן שבזמן המצוה לא חל עליו כלל חובת לימוד וממילא מחויב במצוה, אבל אם כתוצאה מהתעסקות המצוה ייפגע לימודו העתידי או תיפגע ידיעתו בתורה באופן משמעותי, הרי בזה אין קיימת הסברא הנ"ל, שהרי בזה עומד לפנינו נידון של דחייה במצוות הלימוד, ועל כן בזה אמרינן שתידחה המצוה מפני תלמוד תורה שהיא שקולה כנגד כל המצוות כולן.

ט ובמש"ח (תבא נח, סא) הוסיף טעם, דבשימוש נעשה ראוי ללמוד ולהורות לאחרים, ולימוד לאחרים דוחה עשיית מצוה (ע' בד"ן זה ברמ"א ק"ב, ומשנ"ב ובאה"ל).

י ק"ק להשוות את דרב חסדא ורב"ה שהלכו לדרשת הרגל, לבחורים ההולכים לבית רבן המעמידים על רגלם. ויש מפרשים שם הטעם מפני כבוד התורה והנשיאות. (וע' באה"ל להט דהקבלת פני רבו מכלל עוסק במצוה הוא). והגר"ז בנגים (ח"ב מבד) כתב שההליכה ללימוד הואיל ויש לה זמן מוגבל, נידונית כשאר מצוות להיפטר מן המצוה. וע"ז בסברא. אך יתכן לקיים הדברים בכל הולכי דרכים ללמוד תורה, שהואיל ואין אנו אומרים לו לבטל עתה את הליכתו לרב בגלל מצות סוכה שבדרך, הריהו ממילא בכלל שליח מצוה, דדוקא לבטל הלימוד לזמן המצוה עצמה צריך, אבל לבטל הלימוד שלאחר כך בגלל המצוה העכשוית לא, וכפי שנתבאר בפנים בסמוך, וממילא הרי הוא טרוד בהליכתו בעסק מצוה דהא מצות לימוד לא גרעה משאר המצוות בעצם כנ"ל. [וכן מבואר מדברי ר"א מן ההר דלהלן, שבלמוד עצמו אינו נחשב טרוד במצוה ואולם בהליכה ללמוד כתב שנחשב טרוד במצוה].

ומ"מ נראה דלהלכה לא קי"ל כרש"י בזה, דברא"ש פסחים (פ"ג ח) ובטור ומנ"א (תמד) נקטו שההולך ללמוד תורה מרב נחשבת הליכתו כלדבר הרשות לענין הולך בדרך ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו שחורו מיד, שלא כהולך לדבר מצוה שבטלטלו בלבו אם אין לו שהות, וכמובא במשנ"ב (סקל"א) 'לפי שמעשה המצות הוא גדול מהלימוד אפילו מצוה דרבנן כשא"א לקיים המצוה ע"י אחרים' [אם כי י"ל ד'תשבתיו' שאני דעובר על כל רגע ורגע, אך מ"מ מוכח דשאני הליכה ללימוד משאר מצוות]. וביישוב לפני רבו פרש"י (בפסחים ז.) שפנוי אימת כבוד רבו אינו יכול לקום וליילך. משמע הא משום הלימוד עצמו - מפסיק.

הרמב"ם (בה"ג) 'מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושוגה בה כבן עזאי ודבק בה כל ימיו ולא נשא אשה - אין בידו עוון'. ריהטת הדברים שזהו המשך להלכה הקודמת, שבבן עזאי וכיו"ב קיים אותו הפטור האמור למעלה, להימנע מלישא לעולם. וכן פירש הגר"ז בהל' ת"ת (פ"ג). והרי זה ודאי מבטל מצוותו ומדוע מותר. אכן הגר"ז פירש שדין זה ענין לעצמו הוא ולא מטעם 'עוסק במצוה', אלא בן עזאי נחשב כאנוס מפני דבקו בתורה שלא היה יכול להסיח דעתו ממנה לדבר אחר. וזהו חידוש^י.

[מהלך הגר"ז ובאורו]

ג לחביבות הדברים נביא כאן עוד מדברי רבותינו באותו ענין, ולבסוף נראה לבאר שיטת הרמב"ם באופן אחר, שעל ידו מתפרשים דברי הרמב"ם בכל המקומות ברווחא.

הגר"ז בהלכות ת"ת (פרק ג ובאריכות בקו"א שם) האריך לבאר דברי הרמב"ם באופן אחר; אמנם מצות תלמוד תורה נדחית מפני מצוות שאי אפשר לעשותן ע"י אחרים, וזהו רק לענין מצות 'והגית', אבל מצות ידיעת התורה אינה נדחית מפני מצוה אחרת^י. ולכן האדם בצעירותו [שבזה מדבר הרמב"ם] כשמבסס את לימודו, אם יודע שייטרד בפרנסת ביתו ובשל כך תיפגע ידיעתו בתורה, מותר לו ליבטל ממצות פריה ורביה, שאין לך 'עוסק במצוה' גדול מזה, מצות ידיעת התורה. ובן עזאי לפי חשקו ודבקו בתורה, רשאי היה ליבטל מפו"ר לעולם מפני סיבה זו, שאם ישא אשה לא יוכל להגיע למדרגתו בתורה כראוי לו.

[שימושה של תורה מול עשיית מצוה; בחורים ההולכים ללמוד אצל רבם] **ובעיקר** דבריו כתב גם כן בספר אור שמח (הל' ת"ת), אודות מה שפירש רש"י בסוכה (כה). 'שלוחי מצוה' הפטורים מן הסוכה - כגון שהולכים ללמוד תורה. ומקור דבריו בסוגית הגמרא גופא (כו). שהביאה על דין זה דשלוחי מצוה פטורים מן הסוכה בין ביום ובין בלילה [שלא כהולכי דרכים לדבר הרשות שאינם נפטרים אלא בשעת הליכתן], כי הא דרב חסדא ורבה בר רב הונא כי הוו עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא, הוו גנו ארקתא דסורא, אמרי אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין. ואין מובן טעם הדבר, הלא אפילו עוסק בלימוד עצמו מפסיק לעשות מצוה, כל שכן ההולך ללמוד. וכתב האו"ש שלימוד לחוד ושימוש תלמידי חכמים לחוד, וכפי שהביאו התוס' (בכתובות יז.) מדברי רבי יהודה מקורביל לפרש הא דתניא במסכת דרך ארץ מעשה ברבי עקיבא שבתחילת לימודו לפני חכמים היה מהלך בדרך ומצא מת מצוה ונטפל בו ד' מילין עד שהביאו לבית הקברות וכשבא לפני ר"א ור"י אמרו לו על כל פסיעה ופסיעה כאילו שפכת דם נקי. ופירש ר"י מקורביל דהיינו משום שביטל עצמו

ז גם יש להעיר על פירוש הגר"ז שמלשון הרמב"ם 'מותר להתאחר' משמע רשות, אבל מותר לו לישא אם ירצה. והרי במצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים אין להפסיק מהלימוד כמש"כ הרמב"ם בהל' ת"ת. ועל כרחק דהכא חמירא טפי דמ"מ עתה המצוה מוטלת עליו.

ח לכאורה יש לבאר בפשוט, דהא הטעם שת"ת נדחה מפני מצוה הוא כי כל התורה ניתנה על מנת לעשות כדאיאת בירושלמי, והיינו כמו שפירש המאירי (במו"ק ט). שעיקרה לידיעת קיום שאר מצוות. ואם כן כל שתיפגע ידיעת התורה, שוב אין טעם זה שייך, ואדרבה, לא יפסיק כדי שיוכל לידע ולקיים כל המצוות, ויש להחשיבו כעין עוסק בכללות המצוות, שהלימוד הוא המכשיר למעשה. אך לפי זה דוקא ידיעת המצוות המעשיות דוחה, ושמא כל שהוא עוסק בקנין הבנת התורה ובידיעת טעמיה על בורין, אף בדברים שאינם מעשיים, הרי קונה קנין גם בידעת המצוות המעשיות.

ו"ל טעם נוסף, שמצות ידיעת התורה יש לה גבול ותכלית (ע"ש בשו"ע הגר"ז), ואינה כמצות ההגיה שאין לה גבול, על כן מבחינה זו הוי ת"ת כשאר מצוות שהעוסק בהם פטור אף ממצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים.

ובזה יש לפרש דקדוק לשון הרמב"ם (ת"ת ג,ד) 'היה לפני עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו'. יש לומר לפי הנ"ל ש'יחזור בתלמודו' הוא בדוקא מבחינת ההלכה, כי בא לפרש שחייב והתר ההפסקה מהלימוד לצורך המצוה, היינו רק באופן שהנידון הוא רק הביטול מתורה בזמן המצוה ובהליכתה וחזרתה, אבל לו יצויר שעקב המצוה ייבטל מן התורה הרבה, אף בזמנים שהוא פנוי ואינו מוטרד - אינו מבטל מלימודו.

טעם נוסף יש לבאר על פי דברי השאלות (ה) שנתן טעם על איחור נישואין מפני תלמוד תורה, שגדול תלמוד שמביא לידי מעשה. וכבר עמד הנצי"ב הלא מצוה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים דוחה ת"ת ואין אומרים גדול תלמוד. אך יש לפרש על פי מה שכתבו התוס' (ספ"ק דקדושין. וכן הוא ברבנו ישעיה בשיטמ"ק ספ"ק דב"ק) דדווקא בשימוש של תורה אמרינן 'גדול תלמוד שמביא לידי מעשה', כי השימוש הוא מבוא ובסיס לעשיית כל המצוות כולן. והיינו טעמא דמותר לו להתאחר מלישא, כי עתה הוא מעמיד את יסודות בנין תורתו למשך ימי חייו, על כן נחשב כעוסק במצוה ממש, כי עיסוק זה נחשב לעסק במצוות כולן, שהרי כל דרך חייו בקיום המצוות ודקדוקיהן תלויה בלימוד זה שהוא עוסק בו.

[מחלוקת הראשונים באפשר לקיים שתיהן; הסבר האחרונים; הקושיות]

ד הנה נחלקו הראשונים בדין עוסק במצוה פטור מן המצוה כאשר אפשר לקיים שתיהן; דעת התוס' ועוד הרבה ראשונים (בסוכה כה ועוד) שאין סברא לפטור, דאטו מי שיש לו ציצית בבגדו ותפלין בראשו ייפטר מן המצוות. אבל הר"ן והאור"י חולקים וסוברים שפטור [ומ"מ אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח - יעשה שתיהן, דמהיות טוב אל יקרא רע, כ"כ הר"ן והובא ברמ"א (או"ח לח,ה). וע"ש בבאה"ל שבאופן זה חייב מצד הדין], ושאי ציצית ותפלין כשהן עליו שאינו 'עוסק' במצוה. והוכיח כן הר"ן משומר אבידה שנפטר מליתן פרוטה לעני כמבואר בגמרא, והלא יכול להניח לרגע את העיסוק באבידה וליתן צדקה ולחזור למצוותו. וכן החופר כוך למת הלא יכול לקיים שתיהן, להפסיק מחפירתו ולקרוא ולחזור למצוותו. [הרמ"א (באו"ח לח,ה) פסק כהר"ן והאור"י. וכתבו הפוסקים שלכך פסק כהר"ן כנגד התוס' וש"ר, משום הראיות הגדולות שהביא הר"ן]. וצריך ליישב דעת שאר הראשונים מהוכחות הר"ן.

וביסוד מחלוקתם, פירש הקהלות-יעקב (ברכות טו. וציין שמצא כן במלא הרועים), שהתוס' נקטו שהעוסק במצוה גדרו כ'אנוס' [הגם שאינו אנוס גמור מ"מ ילפינן מקראי שנחשב כאנוס על המצוה האחרת בגלל עיסוקו במצוה], הלכך כל שאפשר לקיים שתיהן אין סברא לפטור. ואילו הר"ן סבר שזהו פטור גמור מהמצוה האחרת ולא מטעם אנוס, הלכך אף בשאפשר פטור.

והביא שכבר נחלקו האחרונים בענין עוסק בצרכי רבים שנפטר מן התפילה, האם חייב בתפילת תשלומין. דעת הדרישה

ונקודות הכסף (ביו"ד שמא) ומגן אברהם (צג) לפטור, ודעת הט"ז (ביו"ד שם ובאו"ח קח) לחייב [ולא דמי לאונן בכל זמן התפילה שאינו משלים בתפילה הסמוכה לה, כי שם מלבד הטעם שהוא עסוק במצוה ישנו טעם אחר, משום כבודו של מת (כמובא בתוס' בפ"ג דברכות בשם הירושלמי. ונקטו כן כמה פוסקים לעיקר. ע' או"ח עא,א ובמשנ"ב), הלכך הוא בגדר 'פטור' ממש, משא"כ עוסק במצוה בעלמא יתכן שאינו אלא כאנוס]. ותלה זאת הקה"י במחלוקת הראשונים, האם גדר הפטור משום 'אנוס' הלכך חייב בתפילת תשלומין, או הוא פטור בעיקר דינו הלכך אינו מתפלל תשלומין.

והנה להלכה קיימא לן כדעת הדרישה ודעימיה שאין צריך תפילת תשלומין (ע' משנ"ב סוס"י צג. וע"ש קח). ומזה נראה שהוא פטור גמור. גם יש לתמוה: אם טעם התוס' הוא משום 'אנוס', כי אז יקשה מאד קושיות הר"ן משומר אבידה וחופר כוך למת שאין שם אנוס כלל ואעפ"כ פטור. ועוד קשה, הלא הריטב"א (בסוכה שם ובנדרים לג: וב"מ פב). הוא מהעומדים בשיטת התוס' שאם אפשר לקיים שתיהן חייב, ועל פי זה הקשה מדוע צריך קרא לפטור העוסק במצוה, מהי תיתי שניח מצוותו ויעבור למצוה אחרת. ופירש דקמ"ל קרא שאין לו רשות להניח מצוותו להתעסק באחרת [ודנו האחרונים לפי"ז שאם עבר ועשה המצוה האחרת, שמא לא יצא ידי חובתו וגם אינו מוציא אחרים ידי חובתם, שהרי פטור היה ממנה. ע' פרי מגדים עא סק"ה במ"ז, הביאו המשנ"ב בסי' ע סק"ח ובשעה"צ תעה סקל"ט. וע"ש שנסתפק אם יכול לברך שהרי אינו מצווה]. אם כן הרי נראה מדבריו שהוא פטור מעיקר דינו [כלומר פטור בפועל, אבל ודאי 'בר חיובא' הוא בעצם. וע"ע כתב סופר או"ח צט; עונג יום טוב מא; הר צבי סוכה שם] שעל כן אסור לו להניח המצוה בשביל האחרת שהרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות (לשון הריטב"א). ואילו לפי המלא-הרועים והקה"י שגדרו משום אנוס, מה טעם ייאסר במצוה האחרת.

[באור מח' הראשונים: האם יסוד הפטור נובע מחמת קדימת המצוה או יסודו בדין הגברא העוסק במלאכתו של מקום]

על כן נראה לפרש פלוגתתם באופן אחר; לדברי הכל העוסק מצוה פטור מהמצוה פטור ממש ואינו בגדר אנוס, אך השאלה האם יסוד הפטור הוא משום המצוה שעוסק בה, שהואיל ויש לה דין קדימה לכך פטרתו תורה מהאחרת, או יסודו שהגברא פטור מפני שעוסק באותה שעה בחפצי שמים הלכך אין מצווים אותו על מצוות אחרות באותה שעה. התוס' ודעימיה נקטו שאין כאן פטור על הגברא אלא דין קדימה שעל המצוה שעוסק בה הוא הפוטרו מהמצוה האחרת [ולהריטב"א אף מחייב שלא להפסיק למצוה אחרת]. אך זה הכל כשאי אפשר לקיים שתיהן והנידון מי עדיף, אבל כשאפשר לקיים שתיהן לא חל הפטור מעיקרו שהרי אין כאן שאלת קדימה. ומכל מקום אם צריך להניח מצוה זו ולהתעסק באחרת, ואפילו לזמן מועט, דין קדימה פוטרו מלהפסיק. ועל כן שומר אבידה או חופר כוך אינו מפסיק ממצוותו למצוה האחרת, שהרי המצוה שעוסק בה קודמת וממילא פוטרת את האחרת. וכן מתבאר בדברי המאירי שגם הוא עומד בשיטה זו, שדוקא אם יכול לעשות מצוה אחרת באותה שעה שעושה המצוה הראשונה חייב. והיינו מהטעם הנ"ל, שכל שאי אפשר לו לקיים בבת אחת, לא יפסיק ממצוותו הגם שאפשר בסופו של דבר לקיים שתי המצוות, כי דין קדימה

למצוה שעוסק בה, פוטרו לגמרי מהמצוה האחרת. ואילו הר"ן נקט שאין אדם מצווה במצוה כאשר הוא עוסק במצוה, שעל מצב כזה לא ציוותו תורה על המצוה, וכדברי הר"ן: שכל שעוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות - הלכך גם אם יכול לקיים שתיהן בבת אחת פטור.

[נפקותות: עוסק במצוה דרבנן; בספק מצוה דאורייתא]

ויש לחקירה זו כמה נפקותות נוספות. נזכיר כאן שתי מהן: האחרונים דנו בעוסק במצוה דרבנן, האם נפטר מן המצוה (ע' ערוך לגר סוכה כה; קובץ שעורים ח"ב לב). ואין להוכיח מחפירת קבר למת וניחום אבלים, שכבר כתב תלמיד רבנו יונה (בברכות פ"ג, דף יא: בדפי הרי"ף) שהוא מדאורייתא, אלא שאין הדבר מוסכם שיש אומרים שניחום אבלים וביקור חולים וכד' מצוות דרבנן הן. [ע' בסהמ"צ לרמב"ם שורש א. ובדעת הרמב"ם אין הדבר ברור, שמצד אחד כתב שניחום אבלים מצוה מדבריהם ומצד שני כללה במצות 'ואהבת לרעך כמוך'. ונתבאר במק"א"]. ונראה שאם המצוה היא הפוטרת, מסתבר שדוקא מצוה דאורייתא יכולה לפטור מצוה דאורייתא אחרת, ולא מצוה דרבנן, דמהי תיתי יהא דין קדימה במצוה דרבנן על דאורייתא. אבל אם הגדר הוא שאדם העוסק במלאכתו של מקום אינו מצווה, שפיר יש לשמוע שגם המתעסק במצוה דרבנן, אין זה 'שבת ידיה' אלא מלאכתו של מקום ופטור [וכמו שהביא שם הגר"ו דוגמאות לכך: קציר מצוה דרבנן, אינו בכלל 'קצירכם'; בן סורר ומורה שאכל סעודת מצוה דרבנן, אינו נידון כבסור"מ].

כיוצא בזה דנו האחרונים בעשיית מצוה שמחוייב בה מפני הספק; יש אומרים שאינו נפטר ממצוה ודאית, שאינו בדין שיעסוק בספק ויניח הודאי (כן נקט השאג"א לב. וע' אמרי בינה יג ועוד). ואמנם יש לומר כן אם המצוה היא הפוטרת, כי אז בספק מצוה אין כאן דבר הפוטר בודאות [ואף אם ספקא דאורייתא לחומרא מהתורה ומחוייב לעשותה מדין תורה סוף סוף חיוב-ספק הוא ולא חיוב ודאי]. ואולם לפי סברת הר"ן י"ל שנפטר כיון שסוף סוף עוסק בעסקי מצוה ולא בעסקיו שלו, כי יסוד הפטור הוא במצב האדם, ולא שהמצוה היא הפוטרת.

[פטור הטרוד במצוה כשאנו עוסק בה, וכן העוסק במכשירי המצוה - גדרו משום 'אונס'; נפ"מ בדבר היכול להעשות ע"י אחרים]

(ה) והנה מבואר בדברי הריטב"א בקדושין (לב). שגם מצוה שאפשר לה להעשות על ידי אחרים, אם התחיל בה נפטר מעשיית מצוה אחרת. ויש להקשות הלא אמרין בברכות (יד:) שנים שהיו חופרים קבר למת, האחד מניח את חברו חופר ועולה ומקיים מצות ק"ש ותפלין ותפילה ושוב חוזר למלאכה וחברו עולה וקורא.

ונראה על פי הנ"ל דהנה ילפינן (בברכות יא. וסוכה כה.) מ'בשבתך' ומ'בלכתך' תרי מילי: עוסק במצוה ממש, וגם חתן הכונס את הבתולה שהוא טרוד בטרדה דמצוה, שפטור מקריאת

יא בשיעור רמ.

שמע. והנה מסתבר שאף כי אמרנו שגדר עוסק במצוה הוא 'פטור' מחמת המצוה שהוא עוסק בה, זה הכל כשעוסק במצוה ממש אבל טירדה שלא בזמן העסק במצוה, שם הגדר הוא מצד שהוא כ'אונס', שהרי אין מסתבר ליתן דין קדימה לטירדה שהיא עצמה אינה מצוה, ולהעדיפה על פני המצוה האחרת. בכך מובן שחתן אם רצה לקרות קורא מדינא, שלא כשאר עוסק במצוה שאמר הריטב"א שאין לו רשות - כי בטרדה טעם הפטור רק משום אונס וכיון שהוא רוצה ויכול לקרות - הרשות בידו.²

[לפי זה יש מקום לומר שאף להתוס' ודעימיה שהפטור הוא מצד קדימת המצוה, מ"מ אף בספק מצוה או במצוה דרבנן, ייפטר עכ"פ מטעם 'אונס' כדן טירדה דמצוה, דסו"ס טרוד בגלל מלאכתו של מקום. וע' תוס' ב"מ כה גבי ספק הינוח שנראה מדבריהם שאף בספק איכא פטורא דעוסק במצוה. והיינו מפני הטעם האמור דעכ"פ הוי כאונס].

וכיון שכן, יש מקום לומר בדעת הריטב"א דלאו דוקא בטרדה, אלא הוא הדין בעוסק במכשירי המצוה, גדר פטורו הוא משום אונס ולא פטור בעצם. ונפקא מינה דמכשירי מצוה, כל שאפשר לעשותו על ידי אחרים, יעבור זה למצוותו כי לה דין הקדימה על פני המכשירין, וייעשו המכשירין על ידי אחרים. וזהו טעם הדין בשנים שחופרים קבר למת שהאחד חופר והאחד קורא. לא אמר הריטב"א שפטור מן המצוה אפילו אפשר על ידי אחרים, אלא בעוסק במצוה עצמה שאז חל דין 'פטור' מהמצוה האחרת.³

ונראה שאף הר"ן מסכים לחילוק זה, שאף על פי שבעוסק במצוה עצמה פטור הוא לגמרי מהמצוה האחרת, אפילו יכול לקיימה באותו זמן, אבל במכשירין לא אמרין הכי. תדע, דהא הר"ן ועוד ראשונים (בקדושין שם⁴) גם כן כתבו כדברי הריטב"א שאפילו אפשר לקיימה ע"י אחרים אינו מפסיק, וכיצד יתרין הא דשנים החופרים קבר למת, אלא ע"כ כדאמרן.⁵

[באור שיטת הרמב"ם בדין 'עוסק במצוה'; הצרכת 'טירדה' לפטור]
(ו) והנה הרשב"א ועוד ראשונים (בברכות יא) נקטו שהעוסק במצוה פטור אפילו אינו טרוד בה, והטרוד טרדא דמצוה

יב וכן נראה דחתן שאני, דהא לא שמענו לפטור חתן מברכת המזון משום טרדות [ומסתבר גם כן שחייב בספירת העומר וסופר בברכה וממשיך לספור בשאר הימים]. ואם היה עוסק במצוה ממש היה בדין לפטור, אלא שפטור מחמת טרדות הלכך אינו נפטר אלא במצוות שהטרדה מונעת את קיומן. וכמו שכתבו הפוסקים שבזמננו שאין מכוונים כ"כ חייב החתן אף בק"ש ותפילה - הרי דהכל תלוי באפשרות לקיום המצוה. ואולם ברמב"ם (ק"ש ד, א) משמע שחתן פטור מכל המצוות. וע"ש.

יג שטירדה ומכשירי מצוה דומים הם זה לזה. וכמו שפירש ת"ר (פ"ב דברכות) הדרשות 'בשבתך בביתך' - פרט לעוסק במצוה. 'ובלכתך בדרך' - פרט לחתן' (והתוס' בסוכה קיהו בגרסה זו, ע"ש), דהרשה ראשונה קאי בעוסק במצוה גופא, ודרשה שניה מתייחסת להליכה למצוה דהיינו מכשירין, שהיא מענין אחד עם חתן הטרוד בגלל מצוותו ואינו עוסק במצוה גופא, דלכך דרשו מהליכה למצוה פטור לטרדא דמצוה.

יד אלא שתחזור לפי"ו קושיית הר"ן: אם הטעם הוא מצד אונס, א"כ אף באדם אחד שחופר הלא יכול לקיים שתיהן ואינו אונס. גם יל"ע מדוע הוי מכשירין ולא מצוה עצמה של גמילות חסדים וכבוד המת. ולכא' י"ל באופן מעט שונה, וקושיא חדא מיתרצה בחברתה, דלעולם חפירת הקבר חשובה כעיסוק במצוה עצמה ועל כן פטור אעפ"י שיכול להפסיק ולחזור למצוותו. אלא כיון דהכא מיירי דוקא בבין קטן שאין שם מקום לחפור אלא לאחד (כמוש"כ בשו"ע יו"ד שסה). הרי באופן זה המצוה מתקיימת על ידי עיסוק אדם אחד מתוך השנים לסירוגין, הלכך אין בכוחה לפטור כל אחד ממצוותו המוטלת עליו מחובה בלעדית [או בדרך זו: כשם שהם מתחלפים למנוחה ולדבר הרשות, כך חייבים לעשות כדי לקיים המצוה, ודמי למי שהוא לבוש תפלין דלא חשיב 'עוסק' במצוה משום כך].

טו וכה' ברמ"א יו"ד רמ"ב. וכן כתבו האחרונים לשמוע מהסוגיא בסוכה כה - ע' ערו"ל ואחיעזר ח"ג פב, ח.

טז ויש נפקותא בכל זה, שהטרוד במצוה ואינו עוסק בה ממש, או אם עוסק במכשירי ומפני כך לא התפלל - מתפלל תפילת תשלומין.

ודבוקה בה, לעולם הוא 'טרוד ונחפז' במצות הלימוד ועל כן פטור הוא מלישא.

ומובן אם כן מדוע השמיט הרמב"ם פטור כותבי ספרים ותגריהם ותגרי תגריהם מן המצוות - כפי שפירש ר"א בן הרמב"ם שם - שהרי באלו אין העיסוק במצוה יציאה מהשגרה להיות נחשב 'טרוד ונחפז' במצוה, אלא היא מסדר חייהם של אלו. וסובר הרמב"ם להלכה שאין נפטר מן המצוה אלא מי שהוא עוסק וגם טרוד במצוה כמו שנתבאר.⁽¹⁾

עיקרי דברים

(א) לדעת הרמב"ם, העוסק במצוה פטור מן המצוה רק אם הוא טרוד בה, כדברי רב האי גאון. וכן כתב ר"א מן ההר בדעתו.

ו'טרוד' פירושו שיוצא ממהלך שגרת חייו וצרכיו, לעסוק במלאכתו של מקום.

משום כך העוסק במצוה באופן שהיא חלק משגרת חייו, כגון סופרי סת"ם ותגריהם העוסקים בקביעות במלאכתם, אינם נפטרים מן המצוות לדעה זו.⁽¹⁾

(ב) הוא הטעם שהעוסק בלימוד תורה אינו נפטר מן המצוה - שאין בזה 'יציאה' וטירוד.

יוצא מן הכלל הזה, הנותן עול תורה על עצמו לטרוח בלימודו, שלכך מותר לו לבטל מפריה ורביה לזמן מוגבל. ובן עזאי ביטל לתמיד מפני אותו הטעם.⁽¹⁾

יש מפרשים טעמים אחרים באלו: לימוד תורה אינו פוטר מן המצוות מאחר ואין מצוות הלימוד אלא בזמן הפנוי מעיסוק הנצרך לו. ולפי"ז טעם התר איחור הנישואין ללומד תורה, מפני שאינו מבטל המצוה אלא שוהה מלקיימה, ובן עזאי משום אונס נמנע. וי"א טעם הפטור משום שמצות ידיעת התורה [או 'שימושה של תורה'] אינה נדחית מפני המצוה, הלכך כל שיהא טרוד במזונות ועקב כך תיפגע תורתו, פטור מהמצוה (ב ג).

(ג) נראה שנחלקו הראשונים בגדר פטור עוסק במצוה, האם יסודו משום קדימת המצוה שעוסק בה על פני המצוה האחרת, או דין הוא באדם העוסק במלאכתו של מקום, שאינו מצווה באותה שעה במצוות.

נפ"מ כשאפשר לו לקיים שתיהן; לפי הצד הראשון חייב, שבאופן זה אין שאלת קדימה. ולפי הצד השני פטור.

ואולם לפי שני הצדדים, כל שצריך להניח מצוותו ולעבור למצוה האחרת, אפילו יכול לחזור אח"כ אל הראשונה ולקיימה - פטור, כיון שיש כאן 'פטור' גמור מהמצוה האחרת,

פטור אפילו בשעה שאינו עוסק במצוה, כגון חתן. ואולם רב האי גאון (הובא ברשב"א) כתב שאין נפטר אלא מי שהוא עוסק במצוה וטרוד בה. והקשו עליו הלא עוסק במצוה סתמא קאמרינן, ורק בחתן שאינו עוסק בעינין טרדה לפטרו [שלכך כונס את האלמנה שאינה מוטרד לא נפטר]. והנה ברמב"ם מבואר גם כן כרב האי, שכן כתב (רפ"ד דקריאת שמע) 'מי שהיה לבו טרוד ונחפז לדבר מצוה - פטור מכל המצוות ומקריאת שמע. לפיכך חתן שנשא בתולה פטור מק"ש עד שיבא עליה... אבל הנושא את הבעולה אע"פ שעוסק במצוה חייב לקרות הואיל ואין לו דבר שמבלבל דעתו. וכן כל כיוצא בזה'. מבואר מדבריו שאפילו העוסק אינו נפטר אלא אם הוא טרוד ונחפז במצוה. [וכן לשונו בהלכות אישות הנ"ל 'ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות'].

ונראה לבאר שהטירדה המדוברת כאן אין עניינה עירבוב המחשבה ועיסוקה בדבר אחר, אלא ענין הטירדה שבכאן הוא מלשון ניתוק וריחוק למקום אחר [כמו 'ובקש לטורדני מן העולם' - לגרשני ולהרחיקני]. וגדר הדבר הוא שאין אדם מצווה על המצוה אלא כשהוא חי את חייו ומתעסק בעסקיו הרגילים, אבל במצב שהוא מנותק משגרת חייו וטרוד לעסוק בעסקי שמים הרי אינו ב'שבת דידך' וב'לכת דידך' ופטור הוא מן המצוה במצב זה [ויתכן אפילו אפשר לו לקיים שתיהן]. אבל אם עושה מצוה ואינו טרוד, כלומר שהמצוה אינה מנתקת אותו משגרת חייו, לא נפטר על ידה ממצוה אחרת [דבכלל 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך' הוא, כלומר בהתנהלות הרגילה של חייו], וכגון הנושא את האלמנה שאינו מוטרד במצוותו. ומוטעם הלשון 'העוסק' במצוה ולא עושה מצוה גרידא, אלא שהמצוה היא עסקו כעת וטרוד בה.

ואכן כך מבואר באריכות בדברי רבי אברהם מן ההר (סוכה שם) שכדי להיפטר אין די בעיסוק במצוה גרידא אלא רק אם טרוד בה. וכתב שבזה יתפרשו דברי הרמב"ם בכל המקומות, ע"ש. ופירש שזהו הטעם שהעוסק בתורה לא נפטר מהמצוה, מאחר שאין שם טירדה. ולכאורה אין לדבריו מובן שהרי אין לך טירדת המחשבה גדולה מאדם השוגה ומעיין בתורה. אך באור הדבר הוא כפי האמור, שהואיל ומצות הלימוד היא בכל זמן ובכל מצב, הרי אין מצוה זו בגדר 'יציאה' מהשיגרה לעסק מסויים, אלא אדרבה זו היא שגרת החיים של איש ישראל, להגות בתורה בכל עת פנאי, על כן אין פטור ממצוה אחרת, שאין זה דומה לאדם המטריד ומנתק עצמו משאר צרכיו לעסוק בעסק מצוה.⁽¹⁾

[ישוב דברי הרמב"ם דלעיל לאור האמור]

ומובנים בזה דברי הרמב"ם לענין העוסק בתורה שפטור מפריה ורביה, שהרי מדבר במי ש'עוסק בתורה וטרוד בה', כגון בחור שזונח את צרכיו כדי לקנות תורה, לבססה ולהטמיעה בקרבו, הרי זו בגדר 'טרדה' הפוטרת ממצות פריה ורביה. ולבן עזאי וכיוצא בו תמיד הוא כן, שלפי מדרגת נפשו שחשקה בתורה

יח נמצא מבואר שטעם אחד הוא להפסקה מלימוד תורה למצוה ולחייב כותבי סת"ם. והם הם דברי הירושלמי (בכורים ג,ג) רבי אחא מפסיק (מלימודו) וקאים (לפני חוקנים), דו חשש כהדין תנייא דתני כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין וכו'. וע"ע ברכי יוסף לח; משיב דבר ח"ה לט. ויש מקום לבאר דר' חנניא שפוטור אמרה בשיטת ריה"ג דוקא [כדרך המשכנו"ן] דהוא לא ס"ל דבעינן טירדה, דהא נושאי אורנו של יוסף היו מתעסקים בו כל ימיהם במדבר והרי עיסוק זה בשמירתו ובכבודו היה להם כשגרת חייהם ואעפ"כ ס"ל שפטורים מן המצוה, אבל לדין דקיי"ל כר' יצחק בעינן טירדה דוקא.

יו ונראה שכן פירשו רה"ה והרמב"ם את דברי המשנה דהמלוים את המת שאין למטה צורך בהן (בנשיאה) חייבים, הגם שודאי יש בזה מצוה, וסברו שאפילו אפשר לקיים שתיהן פטור א"כ מה טעם חייבים - אלא ע"כ משום שאין כאן טירדה כלל, שהרי יכולים לעמוד רגע ולקרוא (וכמוש"כ טעם זה הגר"ז בס"י עב, הביאו המשנ"ב). ואף שלגבי מצוות אחרות נפטר המלוה את המת, היינו משום שכלפי מצוות אחרות נחשב 'טרוד' במצוה, כי גדר הטרדה משתנה לפי מידת ההפסק והפניות הנדרשים, וכהא דבן עזאי הגם שטרוד בתורה, לא משמענו שפטור עצמו ממצוות אחרות, כי רק כלפי נישואין נחשב לימודו כטרדה הפוטרת.

אם משום דין קדימות למצוה שעוסק בה, אם מצד הגברא. (ד)

עוד נפקותות אפשריות במחלוקת זו: העוסק במצוה דרבנן או בספק-מצוה. לפי הצד הראשון מסתבר שאין בזה דין קדימה למצוה דרבנן או מצוה מסופקת על פני מצוה-ודאית. ואילו להצד השני יש לומר שפטור כי סוף סוף עוסק במלאכתו של מקום. (ד)

ומכל מקום אפשר שלדברי הכל פטור באלו משום שנחשב כ'אנוס', כמי שטרוד בטרדה דמצוה אעפ"י שאינו מתעסק במצוה עצמה, כדלהלן. (ה)

(ד) מסתבר שבפטור של 'טירדת מצוה' כשאנו עוסק במצוה ממש, ואפשר אף בעוסק במכשירי מצוה - אינו כ'פטור' ממש מהמצוה האחרת אלא נחשב כ'אנוס' מלקיימה. זהו הטעם שחתן אם רצה לקרות קורא.

על פי זה נראה שאעפ"י שהעוסק במצוה שיכולה להתקיים ע"י אחרים גם כן פטור מן המצוה, אבל במכשירי מצוה באופן זה לא ייפטר, שהרי יכול ליתן לאחרים ואינו כ'אנוס' מלקיים את המצוה האחרת. (ה)

(ה) העוסק במצוה שאינה מוטלת חובה על האדם, יש האחרונים שצדדו לומר שאינו נפטר מן המצוה המחויבת. ויש חולקים. (א)

